

ATATÜRK'ÜN ORTA DOĞU POLİTİKASI

BAYRAKTAR, Bayram
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

GİRİŞ

Türkiye Orta Doğu politikası Türkiye'nin gücünü belirleyen ve uluslararası platformdaki yerini şekillendiren bir öneme sahiptir. Çünkü Türkiye'nin Orta Doğu Politikaları demek Doğu Akdeniz ve ticaret politikaları ile yakından ilişkilidir ve Akdeniz havzası dünya siyasi ve ekonomik tarihinin her zaman için önemli bir parçası olmuştur.

Türkiye'nin Orta Doğu ile olan ilişkileri ise coğrafi, tarihî, siyasi, kültürel ortak yönleri ve derin bağları nedeniyle pek çok iç ve dış faktörden etkilenir.¹ Türkiye'nin Orta Doğu politikalarını etkileyen iç faktörler:

- Türkiye'nin jeopolitik, jeostratejik ve ekstratejik konumu ve önemi,
- Orta Doğu'nun jeopolitik, jeostratejik ve ekstratejik konumu ve önemi, şeklinde özetlenebilir.

Türkiye'nin Orta Doğu politikalarını etkileyen dış faktörler ise daha zorludur. Büyük Devletlerin Türkiye ve Orta Doğu'ya yönelik Akdeniz Politikaları Türkiye'yi her açıdan zorlamakta ve zaman zaman köşeye sıkıştırmaktadır.

Atatürk dönemi Türk dış politikası 1923-1932 ve 1932-1938 olmak üzere iki dönem hâlinde incelenebilir. 1923-1932 arası dönemde Lozan anlaşmasının etkisi vardır. Bu dönemde Orta Doğu'da İran'la olan sınır sorununun devam etmesi, Irak'ın İngiliz; Suriye'nin Fransız mandaterliğinde olması Türkiye'nin denge politikası gütmesine neden olmuştur. Dış politika genel seyrinden çok devletlerin Türkiye'ye karşı izledikleri politikaya ve davranışlarına göre şekillenmiştir.² 1932-1938 yılları arasında ise Milletler Cemiyeti'ne üye olunmasıyla başlayan uluslararası ilişkilerin giderek yoğunlaştığı bir dönemdir. Türkiye kurduğu iyi ilişkiler ile eşit bir statü kazanmıştır.

1. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasının Temel İlkeleri

Atatürk'ün dış politika anlayışına ilişkin görüşleri bizzat kendi sözleri ile açıklığa kavuşmaktadır.³ Bu temel ilkeler şöyle özetlenebilir:

¹ Mustafa Bıyıklı, **Batı İşgalleri Karşısında Türkiye'nin Orta Doğu Politikaları (Atatürk Dönemi)**, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2006, s. 59-89.

² **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, Cilt: 1, (Haz.: Mehmet Gönlübol-Cem Sar), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 407, Ankara 1977, s. 96.

³ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, (Haz.: Ali Sevim, Akif Tural, İzzet Öztoprak), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

1. Atatürk dönemi Türk dış politikasında ülkenin tam bağımsızlığının sağlanması ve sürdürülmesi ana esastır.⁴

2. Öncelikle Türkiye'nin güvenliğini esas alarak hiçbir ulusun karşısında olmayan barışçı bir tutum ve ulusal bir siyaset izlenecektir. Bu ilke daha sonra “*Yurtta Sulh, Cihanda Sulh.*” şeklinde özetlenecektir. Atatürk’e göre, “*Dünyanın filan yerinde bir rahatsızlık varsa bana ne denmemelidir. Böyle bir rahatsızlık varsa tıpkı kendi aramızda olmuş gibi onunla alakadar olmalıyız. Hadise ne kadar uzak olursa olsun bu esastan şaşmamak lazımdır.*”⁵

3. Sömürgecilik ve emperyalizm uluslararası ahenk ve iş birliğine zarar vermektedir. Onların sonu ergeç geldiğinde yeni bir ahenk ve iş birliği çağı hâkim olacaktır.⁶

1923-1938 döneminde Türk Dış Politikası bu temel ilkeler çerçevesinde şekillenmiştir. Bu şekilde şekillenen Türk dış siyasetinin amacı Atatürk tarafından açıklanmıştır: “*Hiç kimsenin hakkına el uzatmak istemediğimiz gibi başkalarının da yaşama ve bağımsızlık hakkımıza saygı gösterilmesinden başka bir isteğimiz yoktur. Ulusal sınırlarımız içinde yabancıların işlerimize el sokmalarından uzak olarak her uygar ulus gibi özgür yaşamaktan başka bir amacı olmayan Türk ulusunun bu yasal hakkı sonunda insanlık ve uygarlık dünyasınca kabul edilecektir.*

Meclisimiz ve meclisimizin hükümeti savaş ve serüven düşkünü olmaktan uzaktır. Tersine, barışı ve esenliği yeğler. Özellikle insanlık ve uygar ülkelerinin gerçekleşmesinden yanadırlar.

İşte bu ilkeler doğrultusunda gerek Doğu gerek Batı dünyasıyla iyi ilişkiler ve dostluk bağları ararlar.”⁷

Türkiye bu dönemde her şeyden önce tam bağımsız ve egemen bir devlet olarak kendisine eşit muamele beklemiştir. Tarihî sürecin hesabını ve kinini gütmemiş, barış ve denge politikalarına dayalı bir siyaset izleyerek hem bölge devletlerle hem de uluslararası güçlerle ilişkilerini belli bir seviyede tutmuştur.

2. Musul Sorunu ve Irak ile İlişkiler

Musul, İngiltere tarafından 15 Kasım 1918’de işgal edilmiştir. İşgal Mondros Ateşkes Anlaşması sonrasında gerçekleşmiştir.⁸ Musul, Ulusal sınırları belirleyen Misak-ı Millî sınırları içerisindedir. Millî Mücadele’nin zaferle sonuçlanması sonrasında Musul sorunu Lozan görüşmelerinin önemli konularından biri hâline gelir.

⁴ Sami Özerdim, *Atatürkçünün Elkitabı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1981, s. 80.

⁵ Edip Çelik, *Türkiye’nin Dış Politika Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 70.

⁶ Ali Halil (Gevgilili), *Atatürkçü Dış politika ve Nato ve Türkiye*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1968. s. 30.

⁷ *Atatürk’ten Düşünceler*, (Haz.: Enver Ziya Karal), Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1991, s. 173.

⁸ Mondros Ateşkes Anlaşması koşullarınca taraflar, 30 Ekim 1918 tarihi itibarıyla silah bırakma zorunda iken İngiltere, bu kuralı ihlâl ederek ileri hareketi sürdürmüş ve Musul’u işgal etmiştir.

“Türkiye açısından Musul; Misak-ı Millî sınırları içinde ve “ayrılmaz bir parçası” olduğundan alınması gereken bir yerken, İngiltere de zengin petrolleri ve Hindistan yolunun güvenliği nedeniyle elde etmek istemekteydi.”⁹

Lozan Barış Konferansı sırasında Musul sorununun çözümü, ilk olarak Türkiye ile İngiltere arasında yapılacak özel görüşmelere bırakılmıştır. Ancak görüşmeler çıkmaza girmiş ve bir sonuç alınmamıştır.

Resmî görüşmeler başladığında Türkiye Musul’un kendisine bırakılması gerektiğini savunmuş; Misak-ı Millî’yi hatırlatmıştır. İngiltere ise Türkiye’nin isteğine karşı çıkararak Türkiye’nin bölge halkının eğilimlerine göre karar verilebilmesi için yaptığı plebisit önerisini İngiltere temsilcisi Lord Curzon “*Bölge halkının oy verme alışkanlığı olmadığı ve plebisitin amacını anlamayacakları*” gerekçesiyle reddetmiştir.¹⁰

Musul sorununun Lozan görüşmelerini giderek sıkıntıya sokması üzerine Musul sorunu, Lozan Konferansı’nın II. Dönemi’nde ele alınmamıştır. Lozan anlaşmasının 3. maddesi; “*Türkiye-Irak sınırının, anlaşmanın imzalanmasından sonra 9 ay içinde Türkiye ve İngiltere arasında tayin edileceği; eğer bu sürede sorun çözülmezse anlaşmazlığın milletler cemiyetine götürülmesini karara bağlamıştır.*”¹¹

Sorunun çözülmesi amacıyla 19 Mayıs 1924’te İstanbul’da Haliç Konferansı toplanmıştır.¹² Türkiye’yi Fethi Okyar, İngiltere’yi Sir Percy Cox temsil etmiştir. Bu görüşmelerde taraflar eski görüşlerinde ısrar etmişler ve görüşmeler 5 Haziranda sonuçsuz dağılmıştır. Görüşmelerin tıkanma nedeni İngiltere’nin konuyu kurucusu olduğu Milletler Cemiyeti’ne götürerek kendi lehine sonuçlandırma isteğidir. Nitekim konu Milletler Cemiyeti’nde 20 Eylül 1924’te görüşülmeye başlamıştır.¹³ Konunun Milletler Cemiyeti’ne intikali ile ilgili dönemin Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras’ın görüşleri şöyledir: “... İngiltere hükûmetince bu meselede takip edilen hareket hattı Türkiye Hükûmeti’nin Lozan’da kabul etmediği neticeyi başka nam ve şekiller altında olup bitti yapmaktan ibaretti...”¹⁴

Milletler Cemiyeti konseyindeki görüşmelerde Türkiye eski görüşlerinde ısrar etmiştir. Musul’da bir halk oylaması yapılmasını ve Musul’un geleceğine burada yaşayan halkın karar vermesi gerektiğini savunmuştur. İngiltere Lozan görüşmelerindeki gerekçelerini tekrarlayarak bu görüşe karşı çıkmıştır. Bu

⁹ Tahir Kodal, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1923-1938)”, **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, (Ed: Süleyman İnan- Ercan Haytoğlu), Anı Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 197.

¹⁰ Semih Yalçın, “Misak-ı Millî ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi”, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, ATAM Yayınları, Ankara, 1998, s. 47-50.

¹¹ Çelik, age, s. 73.

¹² Haliç Konferansı için bkz.: Kadir Mısırlıoğlu, **Musul Meselesi ve Irak Kürtleri**, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1975, s-s. 111-124.

¹³ Kodal, agm, s. 199.

¹⁴ Aptülahat Akşin, **Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK, Ankara, 1991, s. 129.

görüşmeler esnasında Musul sınırında İngiltere ve Türkiye kuvvetleri arasında silahlı çatışmalar yaşanmış, İngiltere 9 Ekim 1924'te Türkiye'ye nota vererek Türk kuvvetlerinin kendileri tarafından belirlenen geçici sınırın arkasına çekilmesini talep etmiştir. Bu durum üzerine Türkiye geçici bir sınır tespiti yapılabilmesi için milletler cemiyetine başvurmuştur.¹⁵ Konuyu incelemek ve araştırmak üzere üye ülkelerden kurulacak bir araştırma komisyonu kurulmasına karar verilmiştir. Üçlü Komisyon Macar eski başbakanı Kont Teleki, Belçikalı Albay Paulis ve İsveçli Wirsén'den oluşmuştur. Komisyon çalışmalarına başladığı sırada şeyh Sait isyanı çıkmış ve Türkiye bu isyan ile uğraşmak durumunda kalmıştır.¹⁶

Üçlü komisyon hazırladığı raporu 16 Temmuz 1925'te Milletler Cemiyeti'ne sunmuştur. Rapora göre; "*Musul'da bir halk oylamasının yapılmasının imkânsız olduğu, Musul'un Irak'ın bir parçası sayılması gerektiği, Irak'ın 25 yıl süreyle İngiltere'nin mandası altında kalması ve Musul'un Irak'a bırakılmasının en iyi çözüm olduğu*"¹⁷ belirtilmiştir. Bu rapor ile İngiltere istediğini almıştır. Türkiye rapora itiraz ederek Milletler Cemiyeti'nin bağlayıcı karar alamayacağını bağlayıcı karar için tarafların olumlu oylarının gerektiğini öne sürmüştür. Bunun üzerine Milletler Cemiyeti Konseyi konuyu, Milletlerarası Daimi Adalet Divanına gönderir. Divanın kararına göre Konsey; Lozan Anlaşmasının 3. maddesi ile kendisine tanınan yetki ile bağlayıcı karar alabilir; taraflar anlaşmayı imzalayarak bu bağlayıcılığı kabul etmişlerdir. Kararın ise oy birliği ile alınması gerekir ancak taraflar oylamaya katılamaz. Konsey'in Misak-ı Millî yokmuş gibi davranarak hakem rolü oynaması hukuk dışı politik bir manevradır. Adalet konseyi de o devirde İngiltere ve Fransa'nın kontrolünde olan Milletler Cemiyeti'yle bağlantılı bir kurum olarak farklı bir karar verememiş ve politik olan konsey kararını desteklemiştir.¹⁸ Bu karar sonrası Türkiye 16 Aralık 1925'te temsilcisini geri çeker.¹⁹

Türkiye bu kararlar karşısında daha fazla direnememiştir. Uzun ve yıpratıcı bir savaştan çıktığı ve içeride ve dışarıda çözüm bekleyen pek çok sorunu olması ayrıca güney doğu bölgesinde çıkan Şeyh Sait İsyanı nedeniyle yumuşamış ve İngiltere ile görüşmelere yeniden başlayarak 5 Haziran 1926'da "*Hudut ve Münasebeti Hasenei Hemcivarı Ankara Muahedenamesi*" imzalanmıştır.²⁰ Anlaşmaya göre; Türkiye ve Irak arasındaki sınır hattı 20 Ekim 1924 tarihli Milletler Cemiyeti kararına göre belirlenir ve Irak'ın petrol şirketlerinden alacağı aidatın % 10'u 25 seneliğine Türkiye'ye bırakılır. Türkiye'de 500.000 İngiliz lirası karşılığı

¹⁵ Çelik, age, s. 74.

¹⁶ Kodall, agm, s. 199.

¹⁷ Kodall, agm, s. 199.

¹⁸ Akşin, age, s. 130-131.

¹⁹ Çelik, age, s. 75.

²⁰ Çelik, age, s. 76.

bu hakkından vazgeçer.²¹ Türkiye'nin burada geri adım atmasının en önemli nedeni ise içeride çıkan karışıklıklar ve uluslararası arenada İngiltere tezleri karşısında yalnız kalmasıdır. İngilizlerin Musul sorununu müttefik devletlerinde ilgisini çekerek çok taraflı bir hale sokmaları, İngiltere'nin Milletler Cemiyeti'ne konunun sevk edilmesini sağlamasını kolaylaştırmış ve istediğini elde etmesini sağlamıştır.²²

Türkiye-Irak sınırının bu şekilde çözümü üzerine Türkiye- İngiltere ilişkileri bir süre soğuk seyretmiş ilişkiler 1929 yılından sonra normalleşmiştir. Irak ile olan ilişkiler ise Irak 1930 yılında muhtariyet kazanmasından sonra giderek iyileşmiş ve bu iyileşmenin doruk noktası **Sadabat Paktı** olmuştur. Türkiye **Sadabat Paktı** sürecinde Irak ve İran arasında bir uzlaşma unsuru olarak her iki devlet ile ilişkilerini iyi tutmuştur.

3. Hatay Sorunu ve Suriye ile İlişkiler

Hatay sorunu 1936 yılında Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık vermesiyle ortaya çıkmıştır ve Atatürk döneminde Türkiye'nin dış politika olaylarının en önemlilerinden biri olmuştur. Hatay 20 Ekim 1921 tarihli Ankara anlaşmasında Suriye sınırında kalmıştır. Türkiye güney cephesini kapatabilmek için Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan Hatay'dan taviz vermiştir.

Suriye üzerindeki manda yönetiminin 9 Eylül 1936'da kaldırılması üzerine Türkiye hemen bir nota vererek Suriye ve Lübnan'a verilecek statünün İskenderun Sancağına'da verilmesini istedi. Fransa bu öneriyi reddedince konunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi kararlaştırıldı.²³ Türkiye'nin bu tepkisi Suriyeli milliyetçileri rahatsız etmiştir. Suriyeli milliyetçiler İskenderun sancağının Suriye topraklarının bir parçası olduğunu savunmaktadırlar. Hatta Suriye Meclis Başkanı Jamil Mordam bu toprakların Suriye'den ayrılmasına asla razı olmayacaklarını söylemiş ve uzun süre düzelmeyecek olan olumsuz Türkiye- Suriye gerginliğini başlatmıştır.²⁴

Milletler Cemiyeti'ndeki görüşmeler sırasında Türkiye önerilerinin reddedilmesi durumunda bölgedeki Türk Nüfusunu korumak amacıyla sınırın üç ayrı yerinde Türk birlikleri bulunduracağını bildirdi. İngiltere bu sırada soruna müdahil olarak sonrasında Türkiye'nin sınırda askerî birlik bulundurmasını kabul

²¹ Çelik, age, s. 76.

²² Emine Kısıklı, "Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 24, Kasım 1999-2003, s. 526.

²³ Akşin, age, s. 306.

²⁴ Özden Zeynep Alantar, "Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi", **Türk Dış Politikasının Analizi**, (Der.: Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 1994, s. 66-67.

etmeyeceğini bildirdi. İngiltere'nin diğer bir endişesi de Suriye'de Türk tezlerinin kabul edilmesi hâlinde, Türkiye'nin Irak üzerinde de genişleyebileceğidir.²⁵

Görüşmeler sonrasında Ocak 1937 tarihine kadar görev süresi bitecek bir gözlemci grubunun bölgeye gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu komisyonun hazırladığı Sandler Raporu, Konsey'de kabul edilmiştir. 27 Ocak 1937'de Milletler Cemiyeti aşağıdaki esasları karara bağlar. Sancak bir komisyonun hazırlayacağı statü ve bir anayasaya göre yönetilecek, iç işlerinde tam bağımsız dış ilişkilerde kısmen Suriye'ye bağlı olacaktır. Yönetimi, Milletler Cemiyeti'nin denetimi altında olacaktır. Ülkenin bütünlüğünü Türkiye ve Fransa garanti edecektir.²⁶

Bu anlaşma çerçevesinde Hatay'da seçimler yapılmış ve 2 Eylül 1938'de Hatay Devleti kurulmuştur.

II. Dünya Savaşı tehlikesinin giderek artması tüm devletler için bir huzursuzluk kaynağı olmaya başlamıştır. Artan bu tehlike karşısında büyük devletlerin Doğu Akdeniz'e olan ilgileri artmıştır. Her iki kampta Doğu Akdeniz Havzası'nı diğerine kaptırmamak üzere çalışmaktadır. Bu açıdan İngiltere ve Fransa'nın Türkiye ile olan ilişkileri giderek yumuşamış ve bu düzelen ilişkiler ortamında Türk-Fransız Beyannamesi ile Hatay, Anayurd'a dönmüştür.²⁷

4. Sadabat Paktı

Sadabat Paktı Türkiye'nin Lozan sonrası Orta Doğu'da oluşturduğu güven ve denge politikasının en önemli sonucudur. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras alınan Orta Doğu'daki derin anlaşmazlık ve kırgınlıkların iyi niyet çerçevesinde çözülebileceğinin bir kanıtıdır.

Atatürk, bu dönemde büyük devletlerin Orta Doğu'daki emperyalist emellerine set çekebilmek için Arap Dünyası ile iyi ilişkiler kurulması gerektiğini savunmuştur. Bombay Cronicle'de yayınlanan ve Atatürk'e atfedilen 27 Temmuz 1937 tarihli bir haberde; Atatürk: "...Avrupa bu mukaddes yerlere temellük etmek için yapacağı ilk adımda bütün İslam âleminin ayaklanıp icraata geçeceğinden şüphemiz yoktur..." diyerek²⁸ Batı emperyalizminin Orta Doğu'daki emellerine karşı olduğunu ve bu emelleri engellemenin yegane yolunun da bölge devletleriyle iyi ve iş birliğine dayalı ilişkiler kurmak olduğunu belirtmektedir. Nitekim **Sadabat Paktı** bu hedefin önemli adımlarından biri olmuştur.

²⁵ Alantar, age, s. 69.

²⁶ Hasan Köni, "Hatay Sorununa Yeni Bir Bakış", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/811/10308.pdf>, (Son erişim: 2 Haziran 2010)

²⁷ Akşin, age, s. 309.

²⁸ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü, Tarih: 20/8/1937 Sayı: Dosya: 438A25 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 266.793.25.** Atatürk'ün Avrupa'nın Filistin ve İslam topraklarını hâkimiyeti altına almasına Türklerin izin vermeyeceğine dair nutkunun Bombay Cronicle gazetesinde yayınlanması.

4.1. Sadabat Paktı'na İhtiyaç Duyulmasının Nedenleri

1933 yılında Avrupa'da revizyonist devletlerin yayılma hedefleri belirginleşmeye başlamıştır. Mussolini önderliğindeki Faşist İtalya'nın 1934 yılından sonra Asya ve Afrika'ya sarkma politikası Atatürk'ü Batı'ya açılma politikasının yanında Orta Doğu devletlerine karşı yakın bir politika izlemeye sevk etmiştir. Bu dönemde en sıkı ilişki içinde olunan Doğu Devleti İran'dır. İran Şahı Rıza Pehlevi 1934 yılında Türkiye'yi ziyaret etmiş, Atatürk Rıza Şah'a büyük yakınlık göstermiştir. İki devlet başkanının arasında kurulan dostluk 1935'te Cenevre'de Türk-İran dostluk anlaşmasının imzalanmasıyla devam etmiştir. Bu ziyaretten sonra iki ülke arasında samimi ilişkiler kurulmuştur. Atatürk'ün İran'la iyi ilişkiler kurması tesadüfen olmamıştır. İran tarihten gelen büyük bir devlet olarak Osmanlı Devleti'nin yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti için bölgedeki aslı ortak konumunu sürdürmüştür. Osmanlı İmparatorluğu ile 1639 yılında **Kasrı Şirin Antlaşması**'ni imzalamasından sonra XVIII. ve XIX. yüzyıllardan sonra yirminci yüzyılda da savaşmamış ve Osmanlı Devletinin yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'yle de sınır komşusu ilişkisini sürdürmüştür. Böylece **Sadabat Paktı**'na giden yolda iki devlet ittifakta bir araya gelebilmişlerdir. Düşünülen **Pakt** için asıl muhatap bir Türk ülkesi olan İran alınmıştır. Bunun sebebi Turan bölgesindeki Türk çoğunluğu gibi İran bölgesinde de bir Türk nüfus çoğunluğu vardır. Atatürk Sovyet sonrası dönem için Türkiye'nin geleceğe dönük büyüme alanı olarak, Avrupa'yı ve Balkanlar'ı değil, Türk ve Müslüman hattı olan doğuyu seçmiştir. Bunu gerçekleştirmek için de geçmişte iyi ilişkiler kurarak yatırım yaptığı doğulu ülkeleri bir çatı altında birleştirmeyi amaçlamıştır.²⁹

Irak'ın bağımsızlığını (1930'da muhtariyet) kazanmasının ardından Irak ile imzalanan dostluk anlaşmaları, Irak ile ilişkilerin düzelmesine neden olmuştur. Irak yeni bağımsızlığını kazanan bir ülke olarak bağımsızlık ve egemenliğini vurgulamak ve İngiltere'nin güdümünde olmadığını göstermek istemiştir. Ayrıca bu **Pakt**'ın oluşması Türkiye dışındaki devletler için kurucusu oldukları ilk uluslararası örgüt olacaktır.³⁰

Nihayet Afganistan'la da daha Millî Mücadele yıllarında başlayan iş birliği ve dostluk ilişkileri devam etmektedir.³¹

Mustafa Kemal Atatürk Orta Doğu Devletleriyle bir pakt kurmak niyetindedir. Amacı emperyalist Batı Devletlerine karşı bir güç oluşturmak, batının karışması durumunda kendi doğusunu güvence altına almak, Türkiye'nin bir dünya savaşına sürüklendiği aşamada doğu ve güney sınırlarını korumak, yine doğu ve güneydoğu'daki etnik unsurların emperyalist devletler tarafından kışkırtılmalarını

²⁹Anıl Çeçen, "Avrasya'da Dünya Hegemonya Kavgası", **2023 Dergisi**, Aygürp Yayını, 2004, İstanbul, Sayı 42, s. 20.

³⁰**Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)**, cilt: 1, (Ed.: Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 366.

³¹Gönlübol, Sar, age, s. 108

engellemektir. **Lozan Anlaşması**'nın yarattığı statükoyu korumak isteyen Atatürk, Almanya'nın Doğu politikası ve İtalya'nın Habeşistan'a saldırmasıyla yaklaşan tehdidi, olası bir savaşa girmeden atlabilmek için uluslararası ilişkilerini güçlendirmek niyetinde idi.³² Ayrıca Atatürk Batı'ya karşı Orta Doğu Devletlerinin bir bağlaşma altında toplanabileceklerini ve bu bağlaşmada Türkiye'nin lider olabileceğini göstermek istiyordu.

Mustafa Kemal Atatürk yine 1933 yılında, Doğu milletlerine olan inancını ise şu sözlerle dile getirmiştir;

“Doğu'dan şimdi doğacak olan güneşe bakınız! Şu anda günün ağardığını nasıl görüyorsam, uzaktan bütün doğu milletlerinin de uyanışını öyle görüyorum. Bağımsızlık ve hürriyetine kavuşacak daha çok kardeş millet vardır. Bu milletler, bütün güçlülere, bütün engellere rağmen mânileri yenecekler ve kendilerini bekleyen geleceğe ulaşacaklardır. Müstemlekecilik ve emperyalizm yeryüzünden yok olacak ve yerlerini milletler arasında hiç bir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir âhenk ve iş birliği çağı alacaktır.”³³

4.2. Sadabat Paktı'nın Kurulma Süreci

Irak, içinde bulunduğu muhtariyet durumu içerisinde ve Dünya yeni bir savaşın eşiğine doğru giderken; İngiltere'nin Türkiye ya da İran ile savaşa girmesi hâlinde, Irak'ı da bu savaşa sürükleyebileceğinden korkmaktaydı. Bu nedenle 1933 yılında İran-İrak ve Türkiye arasında bir saldırmazlık ve dostluk anlaşması imzalanmasını önerdi.³⁴ Türkiye bu öneriyi **Pakt**'a İngiltere ve Rusya'nın da olması gerektiğini söyleyerek cevapladı. Türkiye'nin bu isteğinin iki nedeni vardır. Birincisi öncelikle Irak tam bağımsız bir ülke değildir. İç işlerinde serbest ama dış işlerinde İngiltere'ye bağlıdır. İkincisi ise 1925 yılında imzalanan **Türkiye-SSCB Saldırmazlık Paktı**'na eklenen **1929 Protokolü**'nün ikinci maddesine göre iki ülke, birinin üye olmadığı bir birliğe girememektedir.

Bu konuyla ilgili girişimler için Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Tahran ve Bağdat'la görüşmeler yapmış daha sonra gerek Irak, gerek İran Dışişleri Bakanları ile Cenevre'de görüşmüştür. Bu görüşmeler çok gizli tutulmuştu. Türkiye'nin görüşünü her iki komşunun da benimseyeceği belli olmuştu. Konu hem İngiltere'ye hem de Sovyetlere aktarıldı. İngiltere **Briand-Kellog Paktı**³⁵ ve Milletler Cemiyeti güvencelerine sahip olduğundan **Bölgesel Paktlara** katılmaya

³² Anıl Çeçen, **Türkiye'nin B Planı**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2006, s. 308-310.

³³ Karal, age, s. 15.

³⁴ Oran, age, s. 367.

³⁵ **Briand-Kellog Paktı**, 27 Ağustos 1928 tarihinde imzalanmıştır. Amerika ile Fransa arasında müzakere edilen bu daimi dostluk anlaşmasının, Amerika'nın isteği üzerine çok taraflı bir anlaşmaya dönüştürülmesinden doğmuş idi. Anlaşmaya göre buna imzalarını koymuş olan devletler, milletlerarası anlaşmazlıkların çözülmesi için savaştan vazgeçiyorlar. Karşılıklı ilişkilerle savaşın milli politika aleti yapmamayı ve içeriği ne olursa olsun aralarında çıkacak herhangi bir anlaşmazlığı barış yoluyla çözeceklerini taahhüt ediyorlardı. Paris'te imzalanan Pakt'a Cumhuriyet Hükûmeti de katılmıştır.

gerek duymuyordu. SSCB'nin de İngiltere'nin katılmadığı bir **Pakt**'ta tek başına katılması uygun görülmedi. Ancak SSCB'yi Pakt'ı uygun görmekle birlikte Afganistan'ın da pakta katılmasının uygun olacağını belirtti. Böylece **Pakt**'ın Türkiye-İran-İrak ve Afganistan arasında imzalanacağı belirlendi.

4.3. Pakt'ın Parafe Edilmesi ve İmzalanması

Türkiye, Irak ve İran Antlaşma'nın metni üzerinde anlaşınca, bu metin 2 Ekim 1935 günü Cenevre'de parafe edilmişti.³⁶ Antlaşma'nın doğrudan imzalanmayıp önce parafe edilmesi Irak'ın tutumundan kaynaklanmıştı. Irak; İran ile olan sınır sorunu çözülmeyen anlaşmayı imzalamak istememiştir. Ayrıca anlaşmayı imzalayan ülkeler içerisinde tek Arap ülkesi olmak istememiş; Arap dünyasından koparak Türkiye'nin yanında görüntüsü vermek istememiştir. Bu anlamda Yemen ve Suudi Arabistan'ın da **Pakt**'a katılmasını önermiş ancak, Afganistan'ın, Suudi Arabistan'ın **Pakt**'a katılmasına sıcak bakmaması nedeniyle bu gerçekleşmemiştir.³⁷

Türkiye Dışişleri Bakanı'nın çabaları sonucu, 1937 yılının ortalarına doğru Irak ile İran arasında Şatt'ül-Arap konusunda yaklaşma sağlanmış ve "*Irak-İran Sınır Anlaşması*" hükümleri üzerinde Bağdat'ta görüş birliğine varılınca, metin 4 Temmuz 1937'de Tahran'da imza edilmişti.³⁸ Anlaşma'nın İran'da imzalanıp anlaşmaya İran sarayının adının verilmesi Türkiye'nin asıl muhatabının İran olduğunun da bir göstergesidir.³⁹ Antlaşma'nın, kurucu dört devletin kendi anayasa yöntemlerine göre onaylanması uzun bir zaman almış, 10. Madde uyarınca işlemler tamamlanınca **Pakt** ancak, 25 Haziran 1938 günü yürürlüğe girmiştir.

4.4. Sadabat Paktı'nın Hükümleri

Sadabat Paktı'nın hükümlerine bakacak olursak (Saldırmazlık Antlaşması, Traite de Non Agression), Giriş Kesiminde (Preamble), dostluk ve anlaşma isteyen Bağlı Tarafların MC Yasası çerçevesinde, Yakınoğu'da barış ve güvenliği sağlamak ve böylece genel barışa yardımcı olmak amacını güttükleri, ayrıca savaşa başvurulmasından kaçınma amacı güttüklerini belirtmişlerdir. Antlaşma'nın maddeleri:

1. Tarafların birbirlerinin içişlerine karışmayacakları,
2. Ortak sınırlarının dokunulmazlığına kesinlikle saygı gösterecekleri,
3. Ortak çıkarlarının söz konusu olduğu uluslararası uyuşmazlıklarda aralarında danışmalarda bulunacakları,

³⁶ Gönübol; Sar; age, s. 108.

³⁷ Oran, age, s. 368.

³⁸ **Atatürk'ün Millî Dış Politikası Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge 1923-1938**, Cilt 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 727-735.; Soysal, Sadabat Paktı, s. 3139., Gönübol, Sar, age, s. 109.

³⁹ Çeçen; age, s. 310.

4. Birbirine karşı ne tek başlarına, ne de başka devletlerle birlikte saldırıya (Savaş ilanı, savaş ilan edilmeksizin silahlı kuvvetlerce istila, öbür devletlerin topraklarına geni ve uçaklarına saldırı ve saldırcıya doğrudan ya da dolaylı olsun, yardım ve destek⁴⁰) geçmeyecekleri yazılıdır.

5. Bir saldırı durumunda saldırıya uğrayan devletin kendini savunmak için önlemler alması doğal olmakla birlikte, sorunun Milletler Cemiyeti Konseyine sunulması gerekmektedir. Bu hüküm de Tarafların Milletler Cemiyeti ile her durumda bağlantı içinde bulunmak niyetlerini göstermektedir.

6. Eğer taraflardan biri herhangi bir başka, yani **Pakt**'ın imzacısı olmayan devlete saldırıya geçerse, öbür üye devletler saldırcı devletle ilgili olarak, **Pakt**'a son verebileceklerdir. Bu hüküm dört Doğu Devlet'in barışın üstünlüğüne inançlarını dünyaya açıklamaları bakımından ilginçtir.

7. Birbirinin içişlerine karışmamak ilkesini tamamlayıcı nitelikte önemli bir hüküm ortaya koymaktadır; Bağlı Taraflar kendi sınırları içinde öteki tarafların kurumlarını yıkmak, düzen ve güvenliğini sarsmak ya da hükümet rejimini bozmak amacıyla silahlı çeteler, gruplar yada örgütlerin kurulmasını ve onların eyleme geçmelerini engellemeyi yükümlenmektedir. Bu hüküm özellikle Irak ile İran arasında Kürt ayaklanmalarına öteki tarafın destek ve yardımda bulunmaktan kaçınması gereği bakımından önemli idi. Türkiye zaten gerek **1926 Türkiye-İngiltere-İrak Sınır ve İyi Komşuluk (Musul) Antlaşması**'nın 6-13. Maddeleriyle gerekse 1932 Türkiye-İran Güvenlik Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması'nın 5. Maddesi'yle Irak ile İran bu konuda karşılıklı yükümlülük üstlenmiş bulunuyordu. **Pakt**'a böyle bir hükmün girmesi, kuşkusuz Irak-İran iyi komşuluk ilişkileri bakımından sevindirici bir gelişmedir. Ancak bu madde Irak'ta muhalefetin olumsuz tepkilerini uyandırmıştı.

8. Tarafların aralarında çıkabilecek uyuşmazlıkları, savaşa başvurmadan yani barışçı yoldan çözüme kavuşturmak yükümlülüğünü üstlendiklerini anımsatmaktadır.

9. Tarafların Milletler Cemiyeti Yasası'yla üstlendikleri yükümlülüklerin bu **Pakt**'ın doğan yükümlülüklerle üstünlüğünü göstermektedir. Yani **Pakt**'ın hiç bir Maddesi Milletler Cemiyeti Yasası'ndan doğan yükümlülükleri kısıtlamayacaktır.

10. Antlaşmanın süresi, onayı, yürürlüğe girişi ve Milletler Cemiyeti Sekreterliğine tescili yöntemleriyle ilgilidir.

Pakt'ın süresi 5 yıldır. Ancak, bu sürenin bitiminden 6 ay önce taraflardan birisince **Pakt**'a son verildiği bildirilmedikçe, yeniden 5 yıl için yürürlükte kalacağı, bunun daha sonraki dönemler için de geçerli olacağı yazılı idi.⁴¹

⁴⁰ Bu maddeyi Türk Dış İşleri Bakanı Aras, tasarı hazırlanırken ekletmiştir. Burada amaç, İngiltere'nin Irak topraklarında başlatabileceği bir saldırıda Irak'ın ona yardım ve destek sağlamasını önlemektir.

⁴¹ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasi Andlaşmaları**, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989, s. 110, Soysal; **Sadabat Paktı**, age, s. 3141, "Atatürk'ün Millî Dış Politikası, Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge", s. 732-735. Anlaşma'nın tam metni için bkz.: **Ek 3**.

Görülüyor ki **Pakt**'la; “birbirinin içişlerine karışmamak”, “sınırların dokunulmazlığı” ve “saldırmazlık”, uluslararası siyasal sorunlarda “danışmalar”, “iyi komşuluk ilişkileri”, Milletler Cemiyeti Yasası'na ve dünya barışına saygı söz konusudur. Hiçbir ülkeye karşı imzalanmamış olan **Pakt**, sadece imzacı dört ülkenin komşu olarak buldukları bölgede barış ve güvenliğin tesisini hedeflemiştir. Batı'nın emperyalist ülkelerinin Orta Doğu'da ya da Önasya'daki ülkeleri birbirine karşı kışkırtmasından kuşkulanan bölge ülkeleri bunu önlemek üzere **Sadabat Paktı** ile bir araya gelmişler ve ortak hareket etme kararı almışlardır. Batılı ülkelerin emperyalist saldırılarına karşı çıkan dört doğulu ülke bir anlamda Doğu'nun Batı'ya karşı güç olabileceğinin kanıtı olarak imza atmışlardır.

4.5. Tevfik Rüştü Aras'ın Sadabat Paktı'na İlişkin Yorumları

Sadabat Paktı'nı Türkiye Cumhuriyeti adına imzalayan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, **Pakt**'ın imzalanma nedenlerini ve nasıl imzalandığını yorumlamıştır:

“Afgan Devleti'yle daha 1921 senesinde bir ittifak muahedesiyle bağlanmış bulunuyorduk. Afgan Kralı'nın memleketimizi ziyareti bu muahedenin iki tarafın menfaatlarına daha uygun bir hale getirilmesine vesile olmuştur. Bu dostluğumuzun temeli iki millet arasında atılmış olduğu içindir ki, bu dost memlekette zuhura gelen hanedan değişikliğinden iki devlet münasebetleri asla zarar görmemişti. Hatta zamanla arttı eksilmedi. Bu hususta bizim iyi niyetimiz kadar Afgan idaresini ellerine alan yüksek kabiliyetlerini ve iyi duygularını sırası düşmüşken sitayişle yad etmeliyim.

İran'la olan münasebetimiz ise, milli hareketimizin başlangıcında, kendisi henüz Harbiye Veziri iken Ebedi Şefimize yaveriyle dostluk mesajını göndermiş olan sabık İran Şehin Şahu Pehlevi'nin başvekalete gelmesi üzerine çok iyileşmişti. 1931 senesi sonunda Tahran'a yaptığım bir ziyaret esnasında aramızda tek mesele olarak duran hudut ihtilafı da kardeşçe tesviye edilince, her şey tamamiyle yoluna girmişti. Afgan devletiyle tadilen yapılan siyasi taahhütlerimizin bu aynı İran Devleti'yle aramızda yürürlüğe girmiş bulunuyordu.

Irak'la olan münasebetlerimize gelince; Türkiye, İngiltere ve Irak arasında yapılan bir türlü üçlü muahede bu münasebetleri tanzim etmişti.

İşaret ettiğim dört devlet arasında bir anlaşma vücuda getirerek sulhumuzu bu bölgede teşkilatlandırmak için İran'la Afgan ve İran'la Irak arasındaki hudut ihtilalini halletmek lazımdı. Fakat iş bundan ibaret değildi. Bu muntıkada bir bölge anlaşmasına varabilmek için sadece iştirak edeceklerin temayülleri kafi gelmezdi. Bu muntıkaya komşu olan iki büyük devletin yapılacak işten haberi olması icap ediyordu. Onlarda bu zarar getirmemesi ihtimali caiz olmayan bir kaygı olmalıydı.

Realist Türkiye'nin harici siyaseti, bu hakikatleri görmezlikten gelemeydi. Bunun için bu iki büyük devletle aramızdaki münasebetlerin emniyetli bir dostluk derecesine eriştirilmesi de bu hususta muvaffakiyeti temin edecek esaslı şartlardandı.

Sovyetler Rusyası'yla münasebetlerimiz en ileri dostluk derecesini çoktan bulmuştu. İngiltere ile de sulh muahedesi yapılırken halli geri bırakılmış olan büyük ihilafımızı yukarıda işaret ettiğim üçlü muahede esaslarında halletmek suretiyle, iyi bir dostluk devresi açmıştık.

Irak'ın da Milletler Cemiyeti'ne girmesini fırsat bilerek, İran ve Irak Hariciye Vezirleriyle Misak meselesini görüştük, bu misak dört Orta Şark memleketi arasında sık sık görüşmeyi ve buluşmayı temin edecek ve ileride civarımızdaki diğer orta şark memleketlerini de aramıza almayı mümkün kılacaktı.

Esasta mutabık kaldık. Böyle bir vesikanın İran ve Irak Hariciye Vezirleri arasında müzakere edilerek hazırlanması kararlaştırıldı.”⁴²

4.6. Sadabat Paktı'nın Türkiye ve Dünya'daki Yankıları

Pakt katılımcı ülkelerin kamuoyunda çeşitli yankılar bulmuştur. Türkiye, İran ve Afganistan'da basın böyle bir gelişmeyi alkışlarken; Irak'ta basın haberleri vermekle yetinmiş olumlu ve olumsuz bir yorumda bulunmaktan kaçınmıştır. Bunun nedeni muhalefetin İran ile imzalanan bu **Pakt**'a yönelik yaptığı eleştirilerdir.⁴³

Pakt imzalandığı sırada ise İngiliz ve Fransız basınındaki yorumlar genellikle olumludur. Fransa'da artık Türkiye'nin Sovyetlerden uzaklaşıp Batı'ya yaklaşmasının beklenebileceği yorumu yapıyordu. Alman basını bunun İngiltere aleyhinde olduğunu belirtirken Türk diplomasinin özellikle Atatürk'ün başarısını övüyor ve Türkiye'nin durumunun daha da güçlendiğini belirtiyordu. Polonya basını **Pakt**'ın Türk diplomasinin çabalarıyla gerçekleştiğini, **Balkan Paktı**'ndan sonra bu yeni Pakt'ın Türkiye'nin doğusunu da sağlam duruma getirdiğini yazıyordu. ABD basını **Pakt**'ı barışçı bir olgu olarak görüyordu. **New York Times**, 12 Temmuzda çıkan makalesinde, Atatürk'ün **Balkan Paktı** gibi. **Doğu Paktı** ile de ileri görüşlülüğünü kanıtladığını belirtiyordu. Bu arada Dışişleri Bakanı Cerdell Hull, Aras'a bir kutlama mesajı yollamıştı. Sovyetler ise; ne kadar bu **Pakt**'tan haberdar edilmiş ve **Pakt**'a davet edilmiş olsalar da basında çıkan haberlere göre **Pakt**'ın kurulmasından rahatsız olmuşlardır.⁴⁴

Atatürk'ün “*Yurtta Sulh, Cihanda Sulh*” ilkesi çerçevesinde Türkiye tarafından gündeme getirilen **Sadabat Paktı**, Doğu ülkelerinin Batı'nın hegemonyası dışında isterse kendi barış koşullarını gerçekleştirebileceklerini gösteren önemli

⁴² Tefik Rüştü Aras; “Sadabat Paktı Nasıl Yapıldı?”, **Gazete Yazıları**, Buke Yayınları, İstanbul, 2004, s. 105-110.

⁴³ Çeçen, **Türkiye'nin B Planı**, s. 319.

⁴⁴ Soysal, **Sadabat Paktı**, s. 3144.

bir kanıttır. **Sadabat Paktı** ile Türkiye Doğu Bölgesi'ndeki isyanları önlediği gibi, İkinci Dünya Savaşı öncesinde Orta Doğu ülkelerinin birbirine karşı kışkırtılmalarının da önüne geçmiştir.

Atatürk'ün dış politikasını en önemli örneklerinden biri olan **Sadabat Paktı**, İkinci Dünya Savaşı sonrasının koşullarında unutulmuştur. Bu yüzden de Orta Doğu'yu yeniden emperyalist devletler işgal etmişlerdir. Bu devletler bölgeye geri döndükten sonra da bir daha bölge ülkeleri arasında bu tür dayanışma ya da güvenlik ittifaklarının oluşturulmasına izin vermemişlerdir. Avrasya'nın güney hattını güvence altına almak ve Türkiye Cumhuriyeti'nin İran üzerinden Afganistan'a doğru uzanan Türk coğrafyasında etkili olmasını sağlamak üzere gündeme getirilen **Sadabat Paktı** ile Atatürk gerekirse Batı'ya karşı Doğulu ülkelerin iş birliği açıkça kamuoyuna göstermiştir.⁴⁵

SONUÇ

Atatürk döneminde Türkiye dış politikasının üç önemli sacayağı vardır:

1. Batı ülkeleriyle iyi ilişkiler kurmak (Milletler Cemiyeti'ne giriş 1932, Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Hatay sorununun çözülüşü).
2. Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurmak (1925 dostluk antlaşması).
3. Bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler kurmak (Balkan Antantı 1934, **Sadabat Paktı** 1937).

Atatürk dönemi dış politikası bu açıdan çok yönlü bir niteliktedir. Türkiye bölge devletleriyle iyi ilişkiler kurarak sınırlarını güvence altına aldığı gibi bölgesel bir güç olma yolunda da önemli adımlar atmıştır. Diğer yandan, uluslararası arenada, Milletler Cemiyeti gibi barışçıl topluluklara üye olarak "*Yurtta Sulh, Cihanda Sulh*" ilkesinin her alanda arkasında olmuştur. Atatürk'ün Orta Doğu için düşündüğü gelecek; birlikte hareket edebilen devletlerdir.

Türkiye gibi orta büyüklükteki ülkeler büyük güçlere karşı egemenlik ve bağımsızlıklarını korumak amacıyla kendine benzer ve komşu devletlerle; büyük devletlerin politikalarına set çekmek amacıyla ittifaklar yaparak hem iç barışın hem de bölgesel barışın sağlanmasına önem verilmiştir. Bu anlamda "*Yurtta sulh, cihanda sulh*" sözü bölgede ve dünyada olan bitenlerle ilgilenmemek anlamına gelmemektedir.

II. Dünya Savaşı öncesinde Orta Doğu dış politikası açısından ortaya konan iş birliği ve dostluk anlaşmaları Türkiye'nin önemli güvencelerinden olmuştur. Bu dönemde başlayan barışçıl politikalar Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nda izleyeceği denge politikasına zemin hazırlamış ve savaşın dışında kalmasını kolaylaştırmıştır.

Son tahlilde, I. Dünya Savaşı sürecinde Almanya ile yapılan ittifak ve II. Dünya Savaşı sonrası, yâni Soğuk Savaş sürecinde Türkiye'nin Başta ABD olmak üzere NATO ülkeleriyle yaptığı ittifaklar sonucu askerî darbeler ve dış

⁴⁵ Çeçen, age, s. 319.

politikadaki yerel ve bölgesel değişimleri gördüğümüzde, hâlâ, bugün Atatürk'ün ünlü vasiyeti ve mirası *Yurtta ve Dünyada Barış* nitelikli kendi halkını iç ve dış sömürüye karşı koruma adına, ana politikasının yeri ve önemi devlet adamlarını, aydınları ve Türk ulusunu düşündürmesine ve barışı arayan dünyaya rehberlik etmesine şaşılmamalıdır.

KAYNAKÇA

Akşin, Aptülâhat, (1991), **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK, Ankara.

Alantar, Özden Zeynep, (1994), "Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi", **Türk Dış Politikasının Analizi**, (Der: Faruk Sönmezoğlu), Der yayınları, İstanbul.

Ali Halil (Gevgilili), (1968), **Atatürkçü Dış politika ve Nato ve Türkiye**, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Aras, Tevfik Rüştü, (2004), "**Sadabat Paktı Nasıl Yapıldı?**", **Gazete Yazıları**, Büke Yayınları, İstanbul.

Atatürk'ten Düşünceler, (1991), (Haz.: Enver Ziya Karal), Çağdaş Yayınları, İstanbul.

Atatürk'ün Millî Dış Politikası Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge 1923-1938, (1981), Cilt: 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, (2006), (Haz.: Ali Sevim, Akif Tural, İzzet Öztoprak), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

Bıyıklı, Mustafa, (2006), **Batı İşgalleri Karşısında Türkiye'nin Orta Doğu Politikaları (Atatürk Dönemi)**, Gökkuşbuca Yayınları, İstanbul.

Çeçen, Anıl, (2004), "Avrasya'da Dünya Hegemonya Kavgası", **2023 Dergisi**, Sayı: 42, Aygurp Yayını, İstanbul.

-----, (2006), **Türkiye'nin B Planı**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.

Çelik, Edip, (1969), **Türkiye'nin Dış Politika Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Kısıklı, Emine, (2003), "Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 24, Kasım 1999-2003.

Kodal, Tahir, (2007), "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1923-1938)", **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, (Ed: Süleyman İnan- Ercan Haytoğlu), Anı Yayıncılık, Ankara.

Köni, Hasan, (2010), "Hatay Sorununa Yeni Bir Bakış", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/811/10308.pdf>, (Son Erişim: 2 Haziran 2010)

Mısırlıoğlu, Kadir, (1975), **Musul Meselesi ve Irak Kürtleri**, Sebil Yayınevi, İstanbul.

Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973), (1977), Cilt: 1, (Haz.: Mehmet Gönübol-Cem Sar), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 407, Ankara.

Özerdim, Sami, (1981), **Atatürkçünün Elkitabı**, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.

Soysal, İsmail, (1989), **Türkiye'nin Siyasi Andlaşmaları**, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Yalçın, Semih, (1998), "Misak-ı Millî ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi", **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, ATAM Yayınları.

Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980), (2001), Cilt: 1, (Ed: Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul.

